

TEXTOS DOCENTS

214

LINGÜÍSTICA HISTÒRICA

M. Carme Junyent

Departament de Lingüística General



UNIVERSITAT DE BARCELONA



TEXTOS DOCENTS

214

LINGÜÍSTICA HISTÒRICA

M. Carme Junyent

Departament de Lingüística General

Publicacions i Edicions



UNIVERSITAT DE BARCELONA

U

B

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ A LA LINGÜÍSTICA HISTÒRICA

1.1. La unitat en el marc del programa	5
1.2. Els objectius específics	5
1.3. Esquema del contingut	5
1.4. Indicacions bibliogràfiques	6
1.5. Materials específics de lectura/estudi	6
1.5.1. <i>Introducció</i>	6
1.5.2. <i>Objectius de la lingüística històrica</i>	8
1.5.3. <i>Fonaments i mètodes</i>	9
1.5.4. <i>El canvi lingüístic</i>	12
1.6. Activitats de producció sobre el que s'ha estudiat	15

2. HISTÒRIA DE LA LINGÜÍSTICA HISTÒRICA

2.1. La unitat en el marc del programa	17
2.2. Els objectius específics	17
2.3. Esquema del contingut	17
2.4. Indicacions bibliogràfiques	18
2.5. Materials específics de lectura/estudi	18
2.5.1. <i>Antiguitat, Edat Mitjana i Renaixement</i>	18
2.5.2. <i>El segle XVIII</i>	19
2.5.3. <i>El descobriment del sànscrit</i>	20
2.5.4. <i>Wilhelm von Humboldt</i>	21
2.5.5. <i>El segle XIX</i>	22
2.5.6. <i>El segle XX</i>	29
2.6. Activitats de producció sobre el que s'ha estudiat	33

3. L'ALTRA HISTÒRIA DE LA LINGÜÍSTICA HISTÒRICA

3.1. La unitat en el marc del programa	35
3.2. Objectius específics del tema	35
3.3. Esquema del contingut	35
3.4. Indicacions bibliogràfiques	35
3.5. Materials específics de lectura/estudi	36
3.5.1. <i>L'altra història de la lingüística històrica</i>	36
3.5.2. <i>La universalitat dels mètodes</i>	40
3.5.3. <i>Les proves de parentiu</i>	41
3.5.4. <i>L'altra història de la lingüística, avui</i>	43
3.6. Activitats de producció sobre el que s'ha estudiat	44

4. EL CANVI ESTRUCTURAL

4.1. La unitat en el marc del programa	45
4.2. Objectius específics del tema	45

4.3. Esquema del contingut	45
4.4. Indicacions bibliogràfiques	46
4.5. Materials específics de lectura/estudi	47
4.5.1. <i>Canvi fonològic</i>	47
4.5.2. <i>Canvi morfològic i canvi sintàctic</i>	52
4.5.3. <i>Un canvi morfosintàctic actual: el gènere</i>	54
4.5.4. <i>L'analogia</i>	55
4.6. Activitats de producció sobre el que s'ha estudiat	60
5. EL CANVI EN EL LÈXIC	
5.1. La unitat en el marc del programa	65
5.2. Objectius específics del tema	65
5.3. Esquema del contingut	65
5.4. Indicacions bibliogràfiques	66
5.5. Materials específics de lectura/estudi	66
5.5.1. <i>El canvi en el lèxic</i>	66
5.5.2. <i>El manlleu</i>	70
5.5.3. <i>Vocabulari bàsic i vocabulari cultural</i>	78
5.5.4. <i>Paraules de les llengües del món</i>	79
5.5.5. <i>La creació de mots</i>	83
5.5.6. <i>Gramaticalització i lexicalització</i>	87
5.5.7. <i>L'etimologia</i>	90
5.6. Activitats de producció sobre el que s'ha estudiat	91
6. LA DIMENSIÓ ESPACIAL DEL CANVI LINGÜÍSTIC	
6.1. La unitat en el marc del programa	97
6.2. Els objectius específics	97
6.3. Esquema del contingut	98
6.4. Indicacions bibliogràfiques	98
6.5. Materials específics de lectura/estudi	99
6.5.1. <i>Dialectologia i lingüística històrica</i>	99
6.5.2. <i>Geografia lingüística</i>	100
6.5.3. <i>El model de l'onada</i>	102
6.5.4. <i>La variació social i el canvi lingüístic</i>	103
6.5.5. <i>Les àrees lingüístiques</i>	104
6.5.6. <i>Substrat, adstrat i superestrat</i>	105
6.5.7. <i>Interferència i canvi de codi</i>	106
6.5.8. <i>El destí dels canvis de codi</i>	107
6.5.9. <i>La substitució</i>	113
6.6. Activitats de producció sobre el que s'ha estudiat	118
7. EL PARENTIU LINGÜÍSTIC	
7.1. La unitat en el marc del programa	121
7.2. Objectius específics del tema	121
7.3. Esquema del contingut	121
7.4. Indicacions bibliogràfiques	122
7.5. Materials específics de lectura/estudi	123
7.5.1. <i>El parentiu lingüístic</i>	123
7.5.2. <i>La classificació genètica</i>	123
7.5.3. <i>Les propostes de Greenberg</i>	124
7.5.4. <i>Els subgrups</i>	126
7.5.5. <i>La lexicoestadística</i>	128
7.5.6. <i>La reconstrucció</i>	131
7.5.7. <i>La reconstrucció interna</i>	132

7.5.8. <i>Famílies lingüístiques del món</i>	133
7.6. Activitats de producció sobre el que s'ha estudiat	134
8. LLENGUA I HISTÒRIA	
8.1. La unitat en el marc del programa	139
8.2. Objectius específics del tema	139
8.3. Esquema del contingut	139
8.4. Indicacions bibliogràfiques	139
8.5. Materials específics de lectura/estudi	140
8.5.1. Paleontologia lingüística	140
8.5.2. <i>L'expansió bantu</i>	142
8.5.3. <i>Textos</i>	147
8.6. Activitats de producció sobre el que s'ha estudiat	154
GLOSSARI	155
BIBLIOGRAFIA	167

1. INTRODUCCIÓ A LA LINGÜÍSTICA HISTÒRICA

1.1. La unitat en el marc del programa

El primer tema del programa té com a objectiu fonamental proporcionar a l'alumne els coneixements bàsics que li han de facilitar la comprensió de la resta del programa. En aquest sentit, la introducció a la lingüística històrica és considerada com un dels temes bàsics del curs, i cadascun dels subtemes està dedicat a aspectes fonamentals de la disciplina. Així, en la descripció dels objectius teòrics i pràctics de la lingüística històrica, es mostra tant la utilitat de la comprensió del canvi lingüístic i els seus mecanismes en la formulació de lleis generals, com les aplicacions d'aquest coneixement a aspectes interns i externs de la llengua.

Per bé que els mètodes seran explicats i emprats en la resta de temes, en aquesta introducció s'abordarà una qüestió clau implícita en la recerca: quins són els fonaments o els fets que permeten que, amb l'aplicació d'un mètode determinat s'obtinguin uns resultats determinats, i quins són els sistemes d'avaluació d'aquests resultats. En altres paraules, es proporcionaran arguments per a la validesa dels mètodes i la fiabilitat dels resultats. Atès que la lingüística històrica pot ser definida com la disciplina que estudia el canvi lingüístic, el tercer subtema està dedicat a definir el canvi lingüístic i els seus tipus, així com a mostrar els seus aspectes universals.

1.2. Els objectius específics

Els objectius específics d'aquest tema són:

- Descriure els objectius teòrics i pràctics de la lingüística històrica
- Relacionar els mecanismes del canvi lingüístic amb la formulació de lleis generals
- Correlacionar els mecanismes del canvi lingüístic amb aspectes interns de la llengua (fonologia, morfologia, sintaxi, lèxic...)
- Correlacionar els mecanismes del canvi lingüístic amb aspectes externs de la llengua (parentiu lingüístic, manlleu, interferència...)
- Definir i caracteritzar el canvi lingüístic
- Diferenciar els tipus de canvi lingüístic
- Mostrar els aspectes universals del canvi lingüístic

1.3. Esquema del contingut

- 1. INTRODUCCIÓ A LA LINGÜÍSTICA HISTÒRICA
 - 1.5.1. Introducció
 - 1.5.1.1. L. i F. Cavalli-Sforza (1994)
 - 1.5.1.2. R. Anttila (1972)
 - 1.5.1.3. John Lyons (1991)

- 1.5.1.4. A. Fox (1995)
- 1.5.2. Objectius de la lingüística històrica
- 1.5.3. Fonaments i mètodes
- 1.5.4. El canvi lingüístic
- 1.5.4.1. La universalitat del canvi lingüístic

1.4. Indicacions bibliogràfiques

COSERIU, E. *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*. Madrid: Gredos, 1973 [1953].

CROWLEY, T. "That obscure object of desire: a science of language". A: JOSEPH, J. E. & TAYLOR, T. J. *Ideologies of language*. Routledge: 1990.

FERRATER, G. *Sobre el llenguatge*. Barcelona: Quaderns Crema, 1981.

FOX, A. *Linguistic Reconstruction. An Introduction to Theory and Method*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

HAAS, M. "Historical linguistics and the genetic relationship of languages". A: *CTL*. 1966, núm. 3, pàg.113-153.

HAAS, M. "Linguistics and history". A: DIL, A. S. (ed.), 1978, pàg. 207-219.

LYONS, J. *Natural Language and Universal Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

MORENO CABRERA, J. C. "Diacronía y tipología: hacia una superación del punto de vista sincrónico". A: *RSEL*. 1985, núm. 15, pàg. 431-443.

MORENO CABRERA, J. C. "Sobre algunos problemas actuales de la lingüística histórico-comparativa". A: *Revista Española de Lingüística*. 1997, núm. 27, 1, pàg.77-105.

RIDRUEJO ALONSO, E. *Lingüística histórica. El cambio lingüístico*. A: MARTÍN VIDE, C. (ed.), 1996.

1.5. Materials específics de lectura/estudi

1.5.1. Introducció

El fet que s'acostumi a presentar la història de la lingüística com una successió d'estadis en cadascun dels quals s'ha desenvolupat un paradigma ha esbiaixat considerablement la comprensió històrica de la mateixa disciplina. Pel que fa a la lingüística històrica, el fet que s'assigni la lingüística historicocomparativa al segle XIX ha contribuït encara més a la percepció que en tenim que es tracta d'una branca de la lingüística ja superada o obsoleta. La dicotomia saussuriana entre lingüística diacrònica i lingüística sincrònica ha contribuït considerablement a aquesta percepció, però el fet és que, cada vegada més, els estudis lingüístics palesen que cal tenir en compte els fets històrics per comprendre totalment els estadis sincrònics de qualsevol llengua. També les aportacions de Labov, especialment la seva descripció de la variable lingüística, han demostrat que el canvi fonològic no ha de ser representat com una successió d'estadis sinó que les diferents variables poden coexistir en el temps.

Un altre dels grans prejudicis que s'han de combatre, tot i que cada vegada és més obvi que no és així, és que els mètodes de la lingüística històrica només poden ser aplicats en els casos en què tenim

proves escrites. Això contradiu el fet que el canvi lingüístic és universal i, per tant, si totes les llengües canvien i, a més a més, com ja veurem, totes estan sotmeses al mateix tipus d'influències modificadores, aleshores és evident que si els mètodes són vàlids han de poder ser aplicats a totes les llengües.

En els darrers anys, però, el panorama ha canviat força. Si pensem en la situació de la lingüística històrica en els anys 70, quan el desinterès per la història era general i, a més a més, la lingüística històrica es limitava a explicar el canvi lingüístic i poca cosa més, ens adonarem que cap als 80 hi ha un gir a partir del qual es torna a fer atenció a l'analogia, creix l'interès per la lexicoestadística, es comença a tenir en compte la sociolingüística i creix l'interès pels pidgins, els criolls, el contacte de llengües, i les seves implicacions en el desenvolupament històric de les llengües.

Així, quan diem que la lingüística històrica és la disciplina que estudia el canvi lingüístic, estem parlant d'una disciplina que inclou molt més que els aspectes lineals del canvi lingüístic, el qual, al cap i a la fi, tampoc no és un procés únic ni unidireccional sinó que és un conjunt de processos que afecta tots els nivells de la llengua i que és influenciat per una multiplicitat de factors lingüístics i extralingüístics.

Abans d'entrar en els objectius teòrics i pràctics, els textos que segueixen ens ajudaran a copsar la natura de la recerca històrica i, més específicament, de la lingüística històrica.

1.5.1.1. L. i F. Cavalli-Sforza (1994)

“Per ser convincents en la interpretació dels fenòmens històrics hem d'esforçar-nos a obtenir tantes proves com sigui possible. Sempre podrà quedar algú que no es vol convèncer, sobretot si té forts prejudicis que li impedeixin de creure fins i tot en les evidències més òbvies.

En aquest sentit, les ciències històriques tenen una incertesa superior a la d'altres disciplines, i l'única manera de superar-la és observar els mateixos fenòmens des de tots els punts de vista possibles. Aquest és un dels motius pels quals jo intento estudiar l'evolució humana, per exemple, no només en el camp biològic, sinó també en l'arqueològic, el cultural, el lingüístic, etc. Seré el primer a creure més en el que dic si aconseguixo trobar en disciplines molt diferents elements que convergeixin tots en la mateixa direcció. Sabem també que una sola prova contrària segura és suficient per destruir una teoria; si aquesta prova existeix, m'interessa descobrir-la sigui quina sigui la seva naturalesa. L'única manera de comprovar les nostres hipòtesis i teories científiques és fent proves des de punts de vista diversos: realitzar sempre noves observacions per verificar si obtenim els resultats esperats a partir de la nostra teoria, i sentir-nos satisfets només si aquesta ens serveix efectivament per predir el resultat de totes les observacions considerables. És, doncs, important entendre la investigació a cada disciplina que tingui alguna rellevància respecte al nostre problema.

No hi ha dubte que, en cada cas, la ciència comporta sempre un cert grau d'incertesa. Si existeix una possibilitat de dubte, tard o d'hora algun investigador interessat se n'adonarà. Per aquesta mateixa raó, les nostres afirmacions contenen sovint les expressions ‘probablement’, ‘sembla que’, etc.; sabem molt bé que canvis fins i tot petits podrien capgirar la nostra interpretació. Intentem garantir-la fins que és possible, sobretot introduint nosaltres mateixos en la nostra investigació totes aquelles variacions que ens permeten veure el mateix fenomen des de punts de vista diferents, verificar d'altres maneres les nostres interpretacions, per tal d'adonar-nos més clarament de si tenim raó o no. Experimentador o històric, el científic treballa immersit en el dubte; formula hipòtesis per ajudar-se a entendre les que estudia, les verifica com pot i les accepta només quan han superat amb èxit totes les proves. A més sempre està a punt per modificar o perfilar les hipòtesis de partida i, si cal, substituir-les completament.” (89-90)

1.5.1.2. R. Anttila (1972)

“Com en l'antropologia, l'arqueologia, la paleontologia i altres disciplines semblants, que intenten reconstruir el passat, un estudiós de la lingüística genètica ha de tenir un instint especial

per correlacionar petits fragments d'informació. Com en qualsevol altra ciència empírica, tenim un conjunt de procediments exactes i d'orientacions, però això tot sol no assegura l'aplicació correcta o incorrecta. La pràctica de la lingüística genètica pot semblar una activitat especial, un art; i potser ho és més que la lingüística descriptiva a causa del material fragmentari i d'altres dificultats que es troben en l'estudi de la història. Però, per la mateixa raó, també cal un cert grau d'art en altres ciències. La diferència pot ser gran, però només ho és de grau." (25)

1.5.1.3. John Lyons (1991)

"La lingüística comparada és una ciència explicativa. Comença amb l'objectiu d'explicar el fet evident que les llengües canvien i que les diferents llengües estan relacionades entre elles en diferents graus. Els canvis en les llengües són justificats en termes d'hipòtesis, les quals, com qualsevol altra hipòtesi científica, poden ser revisades com a conseqüència del descobriment de noves proves o de l'adopció d'una nova manera d'enfocar-les i interpretar-les. La hipòtesi "indoeuropea" s'ha anat modificant contínuament per aquestes dues raons. Aquestes modificacions s'haurien d'esperar i rebre de bon grat. Emanen del fet que la lingüística històrica és hipotètica i explicativa, i no constitueixen cap motiu per negar a la lingüística comparada el lloc que li pertoca com a part de la lingüística general, l'estudi científic del llenguatge. Després d'haver insistit en el fet que l'estudi comparat de les llengües és una branca de la lingüística general puc continuar afirmant que és, tot i això, una part menys fonamental de la matèria que l'anàlisi descriptiva de les llengües. La lingüística comparada és menys fonamental que la lingüística descriptiva atès que, com a mínim, tal com jo entenc la relació entre ambdues i l'he explicada aquí, la comparació pressuposa descripció, però la descripció no pressuposa comparació. Com que això és així, és en la lingüística descriptiva, més que en la lingüística històrica i comparada, en què hauríem de fer més èmfasi en el nostre ensenyament de la lingüística." (190)

1.5.1.4. A. Fox (1995)

"Hi ha dos aspectes diferents, tot i que interrelacionats, del procés de reconstrucció: l'aplicació dels mètodes, d'una banda, i la interpretació dels resultats, de l'altra. Aquests procediments són força diferents, amb criteris propis d'adequació que no s'haurien de confondre. Els mètodes no s'ocupen —i, per la seva natura, no se'n poden ocupar— del desenvolupament històric de les llengües com a tal. El mètode comparatiu, per exemple, només compara característiques de llengües diferents, mentre que el mètode de la reconstrucció interna s'ocupa d'aspectes sincrònics d'una llengua, i tampoc no és explícitament històric. Per ser rellevants des de la perspectiva històrica, els resultats han de ser interpretats d'una forma determinada, de manera que les diferents relacions i entitats siguin projectades en un pla històric, i se'ls pugui donar significat i validesa històrics. (...) Com més gran sigui la possibilitat d'interpretar històricament els resultats, més útil serà el mètode. Però hem de tenir present que els mètodes no són pròpiament històrics, i que la veritat històrica, en la mesura que es pugui esbrinar, depèn de la interpretació dels resultats, més que dels mateixos mètodes." (13-14)

1.5.2. Objectius de la lingüística històrica

Qualsevol manual de lingüística històrica ens farà una descripció molt semblant dels seus objectius. Theodora Bynon (1977) els sintetitza així:

"La lingüística històrica intenta investigar i descriure la manera com les llengües canvien o conserven la seva estructura al llarg del temps."

James M. Anderson (1973) en fa una descripció més completa:

“La lingüística històrica s’ocupa especialment dels canvis de la llengua al llarg del temps. Intenta examinar els fonaments del canvi, tant si està motivat per relacions estructurals inherents a la llengua, per forces externes a l’ambient dels parlants o per variacions en les capacitats cognitives inherents a l’espècie humana. El canvi lingüístic és una propietat inexorable de la llengua, i la investigació de les fonts, els processos inhibitoris i els resultats del canvi són cabdals per entendre els fenòmens lingüístics.”

Aturem-nos en la darrera afirmació: “la investigació de les fonts, els processos inhibitoris i els resultats del canvi són cabdals per entendre els fenòmens lingüístics”. Si partim de la importància de l’estudi del canvi lingüístic per entendre els fenòmens lingüístics, d’entrada ja estem afirmant que el coneixement de la lingüística històrica és indefugible per a qualsevol lingüista. De fet, podem anar més lluny que Anderson afirmant que no es tracta tan sols de la comprensió dels lingüístics, sinó del mateix fenomen del llenguatge: només podrem entendre totalment el llenguatge humà quan compreguem, també, com reacciona a estímuls interns i externs. Per la seva banda, A. Fox (1995) els explica així:

“En el transcurs del temps, les llengües s’han diferenciat, fins al punt que són mútuament incomprensibles. Com i per què s’han donat aquests canvis, i què podem fer per esbrinar-ho? Una de les tasques de la lingüística, i específicament de la lingüística històrica, és intentar respondre aquestes qüestions. La lingüística històrica estudia aquests desenvolupaments, documenta els canvis que s’han produït, i que encara es produeixen, en la pronúncia, la gramàtica i el vocabulari de les llengües del món, i els relaciona amb el context històric i cultural en què han tingut lloc. Examina les característiques de les llengües relacionades i les connexions històriques entre elles. I, finalment, intenta anar més enllà de la història de llengües determinades, per comprendre els principis generals que són subjacents a tot el canvi lingüístic.”(1)

El text de Fox ens indica que l’orientació de la lingüística històrica pot tenir perspectives diferents i, per tant, perseguir objectius diferents. Des de la perspectiva teòrica, el lingüista es pot interessar per la natura del canvi lingüístic, és a dir, per què i com canvien les llengües, i per les forces i processos que determinen les modificacions. Un altre interès fonamental des de la perspectiva teòrica és la recerca d’universals lingüístics, atès que els universals poden reflectir tendències de la llengua a canviar preferentment cap a determinats models fonètics, estructures sil·làbiques i sintàctiques, etc. L’anàlisi d’aquestes tendències passa necessàriament per la identificació de les influències que les alteren i la intensitat amb què ho fan, correlacionant les modificacions amb els contactes externs i els desenvolupaments interns en la història dels parlants.

Des d’un punt de vista pràctic, la lingüística històrica ens permet situar les llengües del món respecte de les altres, determinant les seves relacions i situant les llengües extingides per a les quals tenim proves en relació a les llengües actuals. El vessant pràctic de la lingüística històrica ha estat —i continua essent— objecte de polèmica pel que fa als mètodes.

1.5.3. Fonaments i mètodes

Tal com afirma Anttila, el llenguatge humà és un sistema de signes que connecta dues àrees de l’univers extralingüístic. Una d’aquestes pot ser anomenada “el món extralingüístic real o imaginat (el món real)”, és a dir, les coses de què parlem; l’altra inclou els sons físics de la parla, els sons produïts pels òrgans humans de la parla. En altres paraules, el llenguatge és un mecanisme que connecta el significat amb el so. Aquest és un dels factors que fa possible la lingüística comparada. Tenint en compte que la relació entre la forma i el significat és arbitrària, podem concloure que allà on trobem semblances de forma i significat (amb les excepcions que comentarem més endavant) podem postular un origen comú o parentiu genètic. Una relació genètica implica que dues o més llengües s’han diversificat de manera gradual d’una llengua anterior que anomenem protollengua. El criteri per detectar aquesta relació és fonamentalment l’existència d’un conjunt de correspondències sistemàtiques que no puguin ser atribuïdes al manlleu o a la iconicitat (simbolisme) del llenguatge.

Fonaments de la lingüística històrica:

- El llenguatge és un mecanisme que connecta el significat amb el so.
- La connexió entre so i significat és arbitrària.
- La semblança entre forma i significat pot ser deguda a origen comú.
- Si la semblança entre forma i significat no és deguda a origen comú, aleshores s'ha d'atribuir al manlleu, a la iconicitat o a la casualitat.

De les quatre causes possibles de semblança de forma i significat, només dues, l'origen comú i el manlleu, tenen explicació històrica, i la dificultat de diferenciar-les ha estat i és la causa de moltes discrepàncies en la classificació de les llengües, tant pel que fa als mètodes com pel que fa als resultats. Tot i això, les discrepàncies semblen sovint degudes a la manca d'una noció clara de parentiu lingüístic o relació genètica. Els textos que segueixen pertanyen a diferents autors que han intentat definir aquest concepte:

R. H. Robins (1963)

“Una relació genètica significa, com a mínim, que dues o més llengües durant els segles passats s'han desenvolupat, a través d'una tradició gradual i ininterrompuda, del que una vegada va ser una llengua relativament homogènia; i el principal criteri per establir aquesta relació és un nombre suficient de paraules o morfemes per poder excloure coincidències de significats semblants o relacionats, les formes fonològiques dels quals mostrin correspondències sistemàtiques (no necessàriament semblances) d'elements que no puguin ser explicades com a creacions onomatopèiques o manlleus.” (9)

N. M. Holmer (1963), *The comparative method as applied to non-Indo-European languages*

“Parentiu és un terme molt vague, però certament consisteix en alguna cosa més que tenir un determinat nombre de formes comunes. La teoria “genètica” del parentiu només s'ocupa d'una fase de l'evolució lingüística: la mecànica segons la qual formes existents es van desgastant, si cal, fins a desaparèixer.” (15)

Ilia Peiros (1996)

“Dues llengües, A i B, estan emparentades si es donen les següents condicions:

1. Existència de morfemes similars. Les llengües emparentades A i B comparteixen un nombre suficient de morfemes similars. Els morfemes similars poden ser lèxics o gramaticals, però la seva existència sembla ser obligatòria, no hi ha cap família lingüística acceptada que no comparteixi morfemes lèxics similars.

2. La similaritat entre morfemes ha de tenir explicació genètica. Els morfemes similars es poden trobar en totes les parts del lèxic, però si les llengües estan emparentades, sempre comparteixen morfemes del vocabulari bàsic.

3. Existència de correspondències fonològiques sistemàtiques:

a) Els sistemes fonològics d'A i B estan connectats per correspondències fonològiques sistemàtiques, és a dir, un element d'un sistema correspon a determinats elements (un, uns quants, o cap) en un altre.

Per bé que en el transcurs del programa ens anirem familiaritzant amb els diferents mètodes, ara ens cal fer alguna precisió conceptual que ens permeti entendre les dimensions de cada orientació i, en definitiva, les diferents maneres d'explicar el canvi lingüístic. Cal tenir present que la lingüística històrica es caracteritza per la confusió i l'ambigüitat en la definició de les seves branques. Sovint, el mateix terme “lingüística històrica” funciona com a sinònim de lingüística comparada, gramàtica històrica o, fins i tot, lingüística indoeuropea. El sinònim que ningú no discuteix és “lingüística

diacrònica”, tot i que, tal com nosaltres emprem el terme “lingüística històrica”, no designen pas la mateixa cosa. Segurament, l’origen de la confusió ja el podem localitzar en l’apropiació del terme “comparatista” pels lingüistes de la primera meitat del segle XIX, els quals, efectivament, es dedicaven a la comparació de llengües. El cas és que les llengües no tan sols es comparen per determinar les seves relacions de parentiu, sinó amb objectius molt diversos. Atès que el terme ja estava prou connotat, cada orientació basada en la comparació de llengües ha de buscar un altre rètol (tipologia, lingüística contrastiva...). Quan, a partir de la comparació de llengües, s’intenta reconstruir la llengua original (la protollengua) i s’afegeix, per tant, la dimensió històrica, es comença a parlar de lingüística històrica; i quan Saussure postula la dicotomia entre lingüística sincrònica i diacrònica sembla clar que ambdós conceptes funcionen com a sinònims de lingüística descriptiva i lingüística històrica, respectivament. Ara bé, atès que tant la lingüística comparada com la lingüística històrica es preocupen pel parentiu de les llengües —en dues dimensions diferents, a partir de les relacions col·laterals la primera i a partir de les relacions lineals la segona—, ens falta un terme per designar la branca que s’ocupa d’aquests aspectes i que és objecte de l’assignatura. Recordem que quan Fox parla dels objectius de la lingüística històrica esmenta “els canvis que s’han produït, i que encara es produeixen, en la pronúncia, la gramàtica i el vocabulari de les llengües del món, i els relaciona amb el context històric i cultural en què han tingut lloc, les característiques de les llengües relacionades, i les connexions històriques entre elles.” Per tant, “lingüística històrica” no és sempre un sinònim de lingüística diacrònica. Cada cop més autors opten per “lingüística genètica” per designar aquesta branca que aplega la lingüística comparada i la històrica.

A vegades (vegeu, per exemple, el *Diccionari de Lingüística* del Termcat), “lingüística comparada” i “lingüística històrica” són emprats com a sinònims de gramàtica comparada i gramàtica històrica, respectivament. Per bé que no hi ha cap necessitat d’afegir més llenya al foc de la terminologia, val a dir que, almenys en el cas de la lingüística històrica, aquest és un sinònim més que restrictiu, perquè, com veurem al llarg del curs, la gramàtica històrica és només una part de la lingüística històrica o lingüística genètica.

Aprofitem l’avinentsa per introduir una altra dicotomia que trasbalsa força: la que s’estableix entre la gramàtica històrica i la història de la llengua. De manera semblant a les finíssimes disquisicions a l’entorn de la “sociolingüística” i la “sociologia del llenguatge”, s’acostuma a explicar la diferència com una qüestió d’èmfasi, per bé que, parafrasejant algú, podem dir que “les gramàtiques històriques acostumen a prescindir de la història i les històries de la llengua o bé prescindeixen de la història o bé de la gramàtica”, i naturalment també hi ha qui reclama una història “total” de la llengua. L’objectiu és prou ambiciós, ara només cal que algú demostrï que és abastable.

Els textos que segueixen mostren aquesta ambigüitat de la terminologia, especialment respecte dels objectius:

Greenberg (1969)

“El mètode comparatiu, o dit de manera més precisa, els mètodes comparatius, perquè n’hi ha uns quants, tenen un lloc fonamental en les disciplines que s’ocupen de l’home i dels seus aspectes socials i culturals. Aquestes disciplines, en contrast amb les ciències físiques i biològiques, mai no troben en forma pura els fenòmens que volen comprendre i dels quals volen formular generalitzacions. Entitats com ara la cultura, la societat, la religió o la llengua sempre es troben en la forma concreta de cultures, societats, religions, llengües, etc., determinades i condicionades històricament. Per tant, una orientació bàsica és la comparativa, i un objectiu fonamental que sovint proporciona aquesta orientació és el descobriment de constants de l’estructura o de les tendències evolutives subjacents a les diverses formes individuals. En conseqüència, podem estudiar la cultura mitjançant les cultures, i el llenguatge mitjançant les llengües.” (71)

McCray (1988)

“La gramàtica comparada hauria d'establir l'estructura d'estats sincrònics d'unes quantes llengües amb l'objectiu de formular regles que defineixin un grup de llengües determinat, o de distingir grups de llengües entre ells. La gramàtica històrica hauria de produir regles explícitament evolutives per al desenvolupament de llengües relacionades, tenint sempre en consideració la integritat estructural de l'últim estat sincrònic, és a dir, la protollengua. Massa sovint, però, les gramàtiques comparades esdevenen gramàtiques històriques, i les gramàtiques històriques acaben per ser no-gramàtiques.” (2)

1.5.4. *El canvi lingüístic*

Per “canvi lingüístic” entenem un conjunt de processos que afecten les llengües en tots els seus nivells, tant des de la perspectiva històrica (lineal) com a causa d'influències col·laterals lingüístiques i extralingüístiques. El canvi lingüístic és un fenomen universal, és a dir, que es dona en totes les llengües, excepte aquelles que es troben en la fase terminal d'un procés d'extinció. El fet que sigui un fenomen universal és el que permet formular lleis que expliquin com s'han produït els canvis, en els casos de canvis regulars, però també permet establir generalitzacions pel que fa als tipus de canvis i d'influències que actuen en el procés. La universalitat del canvi lingüístic és, doncs, el fonament del desenvolupament de la lingüística històrica i, com diu Juan Carlos Moreno (1997):

“Un principio fundamental que iguala a todas las lenguas vivas es que cambian con el paso del tiempo. No existe ninguna lengua que no experimente cambios ocasionados por una causa u otra. Esto equivale a decir que todas las lenguas tienen historia, sea ésta conocida o no.”

1.5.4.1. *La universalitat del canvi lingüístic*

El canvi lingüístic ha estat sovint caracteritzat com a “universal, gradual i, fins a cert punt, regular”. La universalitat del canvi lingüístic dona peu a dos dels axiomes de la lingüística històrica:

- Totes les llengües canvien.
- Totes les llengües estan sotmeses al mateix tipus d'influències modificadores.

L'acceptació d'aquests axiomes implica l'enfocament de la lingüística històrica com una disciplina aplicable a totes les llengües del món, per més que aquest és un fet no sempre acceptat. Els dubtes de molts autors sobre la viabilitat de la reconstrucció de protollengües per a les quals no tenim proves escrites són una constant sobretot entre els indoeuropeïstes, però n'hi ha prou amb fixar-se en el treball ingent que s'ha fet en la comparació de llengües de les més diverses famílies per comprovar que aquest no deixa de ser un prejudici al qual, en qualsevol cas, no s'ha de fer gaire atenció. Que totes les llengües estiguin sotmeses al mateix tipus d'influències modificadores ens permet excloure canvis proposats si aquests no han estat mai comprovats en les llengües que coneixem. A més a més, la universalitat del canvi lingüístic ens permet suposar que hi ha canvis que es donen en totes les llengües. Com diu Martí (1990):

“Al marge que hom accepti o no la universalitat dels canvis lingüístics, és evident que es poden detectar característiques comunes que ens posen en relació amb els universals: per exemple, l'assimilació o la dissimilació; penso que podem afirmar que totes les llengües en tenen mostres. O la palatalització, la nasalització, la influència de la iod, la metàtesi, la pròtesi, la síncope, l'apòcope, l'epèntesi, la sonorització, la vocalització, el rotacisme; el pas de fricatives a africades...” (72)

La gradualitat i la regularitat del canvi lingüístic donen peu a un altre dels axiomes de la lingüística històrica:

- El canvi lingüístic és regular i sistemàtic, i permet la comunicació sense obstacles entre els parlants.

La regularitat del canvi lingüístic és un dels fonaments de la lingüística comparada del segle XIX i en molts casos, encara ara, la constatació de canvis irregulars i/o esporàdics és vista com un atemptat als fonaments de la disciplina. El fet és, però, que no és estrany trobar formes suposadament aberrants que no s'adiuen a les lleis d'un determinat canvi fonològic o fins i tot les contradueixen. Exclosa l'analogia, sovint es recorre al substrat per explicar-les. En francès, per exemple, on [u] ha esdevingut gairebé sempre [ü] en tots els contextos, s'ha atribuït aquest fet al substrat celta. En altres casos, però, allà on no es dona l'aparició d'una forma esperada, s'ha de buscar la causa en fenòmens extralingüístics:

plorar	llorar
pla	llano
ple	lleno
pluja	lluvia

Però:

planta	planta
--------	--------

En aquesta cas l'explicació és que "planta" va ser incorporat a la llengua com un cultisme quan el canvi ja s'havia produït. Els manlleus, la barreja dialectal, el simbolisme fonètic, les formes tabuïtzades, etc., tot pot tenir la seva influència en el canvi lingüístic.

Per tant, aquest és un dels axiomes que requereixen una modificació o, si més no, una precisió important: el canvi lingüístic és regular (fins a cert punt) i sistemàtic sempre que sigui degut a causes internes, i es doni en un lloc i un temps determinats, perquè l'estudi de la substitució lingüística ha palesat que els canvis motivats pel contacte de llengües habitualment no són ni regulars ni sistemàtics. El fet que la substitució es doni en casos de bilingüisme social permet el miratge de la regularitat i la sistematicitat, atès que tots els parlants, o la majoria, són competents en la llengua dominant i això permet la comunicació "sense obstacles"; però en aquells casos en què només un sector de la població està sotmès a un tipus determinat de contactes es palesa que el canvi pot no ser tan gradual i pot significar un obstacle per a la comprensió. Un exemple claríssim és el del haussa, parlat a Nigèria i al Txad; el contacte amb l'anglès, en un cas, i amb el francès, en l'altre, ha estat la causa de la inintel·ligibilitat mútua a banda i banda de la frontera, atès que les innovacions han estat diverses. Un dels grans reptes de la lingüística històrica és la distinció entre el canvi lingüístic degut a causes internes i el degut al contacte de llengües. Fer aquesta distinció és particularment important en aquesta època a causa dels nombrosíssims processos de substitució que s'estan donant arreu del món i, atès que la reducció en l'estructura lingüística és un dels símptomes que hi ha un procés de substitució en marxa, cal saber identificar aquest tipus de canvi abans no sigui massa tard. Aquest fet posa en qüestió un altre dels axiomes de la lingüística històrica:

- Els sistemes lingüístics tendeixen cap a estats encara no especificats d'economia i redundància.

Només cal una mica de sentit comú per veure que el principi de l'economia, tantes vegades invocat per explicar el canvi lingüístic, no és l'únic que funciona: qualsevol neutralització d'una oposició necessària té la contrapartida en una nova oposició, una reestructuració del sistema, en definitiva. Si no fos així, les llengües han tingut segles per simplificar-se fins al límit, i és evident que no és així. Per contrarestar-ho pot funcionar el principi de la redundància, i fins aquí l'axioma funciona, però trontolla quan ens enfrontem a canvis deguts al contacte de llengües. En aquests casos les neutralitzacions s'imposen sense que aparegui cap peça de recanvi per reestructurar el sistema, i aquí

comença un procés de simplificació fins que fa inútil aquest sistema i aboca la llengua a l'extinció, ja que no pot servir a la causa de la seva existència: la comunicació.

La mort de les llengües pot ser explicada també per un altre dels axiomes de la lingüística històrica:

- El canvi lingüístic està interrelacionat amb factors lingüístics i socials.

Aquest axioma és oblidat algunes vegades, sobretot quan es planteja l'oposició lingüística històrica/història de la llengua, equiparable a l'oposició sociolingüística/sociologia del llenguatge, que quasi sempre es resol amb aquell tòpic de l'èmfasi. En el cas que ens ocupa, posaríem l'èmfasi en la llengua quan es tracta de la lingüística històrica i en la història quan es tracta de la història de la llengua. És evident que cal partir dels coneixements lingüístics per tal de poder correlacionar-los amb altres dades, però això no vol dir que l'anàlisi dels factors lingüístics eximeixi de cap manera de l'anàlisi dels factors socials: una gramàtica històrica serà incompleta si no fa referència als factors socials que han motivat els canvis, i una història de la llengua també ho serà si prescindeix dels canvis interns de la llengua.

Universales del cambio lingüístico

J. C. Moreno (1997)

1. Toda lengua viva cambia con el paso del tiempo.
2. Lenguas distintas pueden cambiar a ritmo desigual en los mismos períodos cronológicos.
3. La tendencia natural del cambio lingüístico consiste en que una lengua va transformándose con el tiempo hasta convertirse en una o varias lenguas diferentes a la originaria.
4. La convergencia lingüística puede darse; la divergencia lingüística siempre se da.
5. La sincronía lingüística es diacrónicamente heterogénea.
6. Toda lengua enriquece su sintaxis mediante la gramaticalización.
7. Toda lengua enriquece su léxico mediante la lexicalización.
8. El cambio gramatical es cíclico, pues tanto el léxico como la sintaxis son puntos de partida y llegada.

Paraules clau

canvi lingüístic
 classificació genètica
 convergència
 gramaticalització
 iconicitat
 lexicalització
 lingüística comparada
 lingüística genètica
 lingüística històrica
 manlleu
 origen comú
 parentiu lingüístic
 relació genètica
 semblança de forma i significat
 universal lingüístic

1.6. Activitats de producció sobre el que s'ha estudiat

1. Proposa una classificació genètica de les llengües a què pertanyen els termes d'aquest corpus de Greenberg.

	un	dos	tres	mà	ull	orella	boca
1.	sang	su	soti	yung	sing	-	a
2.	wate	iba	tati	ju(le)	no(do)	to(go)	yabodo
3.	toro	cu	agozo	daho	samo	sumo	ci
4.	ili	iwa	ita	ilo	ewu	oto	enu
5.	mwe	bali	tato	(li)-to	(le)-iso	(ku)-toi	-nywa
6.	tilo	ndi	yasko	kela	sim	sumo	ci
7.	kiet	iba	ita	ete	enyin	utong	inua
8.	lakoi	swe	we	taha	i	kebbe	a

Qüestionari

Quins són els objectius de la lingüística històrica?

Quin tret del llenguatge permet treure conclusions històriques de la comparació de llengües?

Què vol dir que dues llengües estan emparentades?

Què ens permet concloure que dues o més llengües estan emparentades?

Quins casos de semblança entre forma i significat no ens serveixen com a prova de parentiu?

Quin es el paper de la reconstrucció en la demostració del parentiu de dues o més llengües?

Què és una família lingüística?

Què és una protollengua?

Quina és la diferència entre lingüística històrica i lingüística comparada?

Quants universals del canvi lingüístic pots postular?

Quina és la diferència entre gramàtica històrica i història d'una llengua?

Quin paper juguen els textos en la lingüística històrica?

Es pot postular la història d'una llengua sense tradició escrita?